

Geografi på järnåldern

Nordbornas kommunikationer och handelskontakter var tidigt utvecklade. Redan under sten- och bronsåldern ägnade nordborna sig åt långväga resor och hade omfattande handelskontakter. Detta kom att utvecklas explosionsartat under järnåldern allt eftersom bättre kommunikationsmedel utvecklades, framförallt vad gäller skeppsbyggnadskonsten. Nordborna blev ett resande folk.

Romerska soldater och folkvandringar

Kontakterna med Sydeuropa existerade under flera tusen år före järnålderns inträde i Norden, men i och med det romerska rikets expansion och dess efterfrågan av soldater och varor ökade kontakterna enormt. Under den romerska eran tjänade många nordbor som legosoldater i den romerska armén. Många germanska krigare återvände efter ett tag till sina hemområden utanför det romerska riket, en del till Norden, och tog med sig gods, varor och intryck av saker de sett och hört under sin tjänstgöring. Andra nordbor förde en intensiv handel med romarriket och handelskontakterna var mycket väl utvecklade.

Under hela den romerska tiden förekom folkvandringar: stammar och folkgrupper som flyttade från sina ursprungliga områden antingen för att finna nya marker att slå sig ned på eller för att plundra. Många av dessa var germanska stammar från Nordeuropa. På 400-talet e.Kr. skedde en drastisk ökning, men vad detta berodde på råder det delade meningar om. Vid mitten av 500-talet kom nordborna att åter göra sig påmind i Västeuropa. Vissa uppteckningar och fynd tyder på att danska, saxiska och möjligen andra skandinaviska folk började härja kuster och städer utmed atlantkusten. Handeln började också utvecklas igen och man ser allt mer spår efter ett internationellt utbyte i de arkeologiska fynden, bl.a. här i Västmanland.

Vikingarnas resor

Under det man idag kallar vikingatid skedde en stark ökning av nordbornas resande. Nya landområden upptäcktes och koloniserades, till exempel Island, Färöarna och Grönland. Vikingar upptäckte Nordamerika som då beboddes av inuit- och indianfolk vilka nordborna kallade skrälningar. Bosättningar efter nordbor har hittats på New Foundland och utmed Canadas nordkust, men det troliga är att de nådde mycket längre. De kallade Nordamerika för Vinland eftersom det skall ha vuxit vindruvor på en plats där de ska ha bosatt sig, detta var dock inte New Foundland

där det var för kallt.

Väst- och delar av Sydeuropa kom under vikingatiden att utsättas för omfattande plundringståg och invasioner parallellt med en intensiv handel. Östeuropa koloniserades av nordbor som upprättade handelsstationer, grundade riken och städer. Framförallt Novgorod och Kiev kom att bli mäktiga riken under nordiskt styre. Nordborna som handlade eller bosatte sig i dessa områden kallades Rus, vilket kan vara en härledning från Roslagen, och ursprunget till ordet Ryssland.

Vid områdena kring Svarta havet och Kaspiska havet, samt i Spanien och södra och östra Medelhavet kom nordborna i kontakt med araberna. Detta ledde till ett omfattande handelsutbyte, framförallt i Svarta havsområdet. Nordbor tog även tjänst som legosoldater och livvakter i olika hov över i princip hela Europa, Mellanöstern och Centralasien. Bland annat det Bysantinska Östromerska riket hade en berömd trupp av nordbor under flera hundra år vilka kallades varjager eller varingar. Handelslederna gick så långt som till Bagdad, Jerusalem, Alexandria, Samarkand och kanske ännu längre. Även Väst- och Nordafrika utgjorde lockande områden för nordborna och där kom de bland annat i kontakt med vad de kallade blåmän, troligen förfäder till dagens tuareger.

Ottars resor

Vid 800-talets slut beskrev köpmannen Ottar, från Hålogaland i norra Norge, sina omfattande resor för Englands kung Alfred den store vilken lät nedteckna berättelsen. Ottar reste till Vita havet i det arktiska Ishavet, men färdades också till Kaupang i Norge och Hedeby i Danmark. Sjöresan till Kaupang, som Ottar kallar Skiringsal, tog en månad i gott väder om man bara seglade om dagen. Till Hedeby tog det ytterligare fem dagar. Om ishavsresan berättade han att han seglat utefter obebodda kuster norrut från sina hemtrakter – själv bodde han längst norrut av alla norrmän (förutom samerna). När han seglat i tre dagar förbi det obebodda landet hade han kommit så långt som valjägarna brukade fara. Därefter seglade han ytterligare tre dagar tills landet vek av åt öster (Nordkap). Därefter fortsatte han fyra dagar österut till ett ställe där landet vek av åt söder (Vita havet). Han följde kusten söderut i fem dagar och kom till en flod, vilken han

500 f. Kr.

Järn

Byxor

År 0

100 e. Kr.

Runor

465 e. Kr.

Roms fall

Anunds-
hög

750 e. Kr.

Birka

793 e. Kr.

Vikingatid

inte vågade passera av rädsla för en eventuellt fientlig lokalbefolkning. Ottars skäl för den nordliga resan var att söka nya områden för valrossjakt, för betarnas skull och för hudarnas, som var utmärkta till tågvirke.

Varor från fjärran länder

Ibland händer det att man vid arkeologiska undersökningar stöter på bevis på att nordbornas kontaktnät under järnåldern var mycket mer omfattande än man kanske kan tänka sig. I Ångermanland har man funnit en skinnpung från vikingatid av ett mycket ovanligt slag. Den är gjord av varanskinns och är troligen tillverkad på Java i Sydostasien. Den har alltså färdats runt i princip halva jordklotet för att till slut hamna i en grav i norra Sverige! Exotiska fynd finns även från närmare håll. I Mälaren fanns det under den yngre järnåldern två handelsplatser som särskilt utmärker sig, Helgö under folkvandringstid fram till vikingatid och Birka på Björkö under vikingatiden. På båda av ställena har man funnit mängder med föremål med ursprung i fjärran länder, men ett av de föremål som kanske väcker mest förundran är en liten BuddhBild. Den är troligen tillverkad i norra Indien på 500-600-talet. Hur den har kommit till Helgö kan man precis som penningpungen från Ångermanland bara spekulera i, och vilken betydelse helgöborna lade in i bilden går knappt att gissa.

Kompasskiva och landmärken

Man vet idag att nordborna i alla fall under vikingatiden kände till jordens krökning och att man bland annat troligen navigerade med hjälp av vad som kallas kompasskiva. Detta var en rund skiva med utskurna jack utmed kanten. Mitt i skivan fanns en lodrät pinne. Med hjälp av vissa fixpunkter på himlen till exempel polstjärnan eller med hjälp av sol eller måne kunde man med kompasskivan räkna ut vilken latitud man befann sig på och hur man skulle hålla sig till denna. Nordborna navigerade givetvis även med hjälp av kända landmärken, havsströmmar och andra naturfenomen. Det var även vanligt med inhyrda lotsar vilka kände till vissa reserutter bättre än andra. Så var till exempel gutarna på Gotland välkända för att känna till de ryska flodsystemen mycket väl.

Arbetstips

- Läs mera om vikingarnas resor och studera därefter på kartor eller på en jordglob vart vikingarna reste. Vilka rutter tog de tog och vart dåtidens handelsvägar gick.

- Jämför varifrån nordborna importerade exklusiva tyger, kryddor, glas, vin etc. med varifrån vi idag får likande varor. Finns det likheter eller skillnader?

- Träna på att se och orientera efter väderstrecken utan kompass genom t.ex. tecken i naturen, solens gång eller orienteringspunkter i landskapet.

Att läsa vidare

De flesta böcker om vikingatiden tar upp vikingarnas resor och handelsvägar. Kunskaperna bättras på hela tiden och därför är det bra att försöka hitta så nypublicerad litteratur som möjligt. En äldre bok som är ganska bra vad gäller just handelsvägar och vikingafärder är dock *Vikingen* av Bertil Almgren. En del av det övriga materialet i boken är dock något föråldrat. En annan, nyare bok är *Boken om Vikingarna* av Catharina Ingelman-Sundberg som är mycket bra, lättläst och har nyare uppgifter. Ytterligare en bok som är bra att läsa är *Från vikingar till korsfarare*.

Kulturmiljöer i länet

I Västmanland fanns det ett par platser som har utmärkt sig under framförallt yngre järnålder som viktiga centralorter. Dessa var Tuna i Badelunda och Norsa utanför Köping. Här har man funnit rika gravar med utländska föremål vilket visar på en omfattande internationell handel. Även Nykvarn/Östanbro vid Sagån, på gränsen till Uppland, har troligen varit en sådan centralort och handelsplats. Troligen har Arbogaån, Svartån, Kolbäckån och Sagån dessutom utgjort gamla bårutter med handelsvaror som järn från Bergslagen. Även Badelundaåsen har utgjort en viktig handelsled under tusentals år.

